

ГЕННАДІЙ ІВАНУЩЕНКО

ДЕЯКІ ФАКТИ ДІЯЛЬНОСТІ ОУН І УПА НА СУМЩИНІ

До недавнього часу про діяльність у нашому краї осередків Організації Українських Націоналістів було відомо тільки з уривчастих спогадів окремих людей. Що ж до перебування на Сумщині загонів Української Повстанської Армії, то ця проблема взагалі не обговорювалась, оскільки географія діяльності УПА в історичних дослідженнях обмежувалась західноукраїнським тереном та Правобережжям.

Сьогодні матеріали, виявлені в центральних архівах та Державному архіві Сумської області (далі ДАСО), а також історичні праці вчених, зокрема В. Косика, В. Сергійчука, І. Біласа, дають право стверджувати, що це не так. Насправді на території Сумщини, як і суміжних із нею східних областей України, існувала розгалужена підпільна мережа ОУН, закладена в 1941 р. похідними групами. Більше того, скеровані спочатку на Сумщину, окремі члени похідних груп згодом отримували розпорядження розбудовувати осередки Організації на українських етнічних теренах за межами УРСР, зокрема на території Воронежчини та Кубані.

Отже, можна з певністю говорити про те, що націоналістичне підпілля в період німецької окупації було поширене на всій Східній Україні. Місцеве населення активно приєднувалося до визвольної боротьби, незважаючи на масові репресії національно свідомого громадянства в міжвоєнний період. Подекуди учасники похідних груп знаходили на сході України залишки підпільних організацій, які діяли тут ще з 1920 – 30-х рр. Це були осередки “Мужичої партії”, що існували в Полтаві, Охтирці, Ромнах, та розрізнені учасники інших організацій, у першу чергу СВУ-СУМ¹.

На Сумщині осередки ОУН закладались різними шляхами. Це були відгалуження похідних груп, які швидким маршем просувалися на схід, просвітянські організації, де активно працювали українські націоналісти. В окремих випадках для розбудови мережі ОУН в Сумській області використовувались родинні зв'язки галичан із місцевим українським населенням.

Ідеологія націоналізму, конкретні приклади боротьби з німецькими окупантами знаходили на Сумщині сприятливий ґрунт. Ще свіжими в пам'яті тамтешніх жителів були жажливі ночі очікування “чорних воро-

¹ Плюц В. *Боротьба за Українську державу під совєтською владою*. – Лондон: Українська видавнича спілка, 1973. – С. 39.

нків” НКВД, люди ще пам'ятали лютий голодомор 1932 – 33 рр., нищення церков, непосильні побори. Тому скоро не тільки в обласному центрі, але й у деяких районах виникли структури Організації Українських Націоналістів. У звіті командира 3-ої похідної групи Тимоша Семчишина повідомлялося, що 18.07.1941 р. через Сян переправився рій Василя Загакайла, який мав завдання добратися до міста Суми та Сумської області і створити там підпільну організацію ОУН. У цьому рою були також Ярослав Мудрий та Святослав Стеранка². Про Василя Загакайла відомо, що він діяв під псевдами “Жук”, “Берега”, “Білий”. У серпні – вересні 1939 р. “Білий” був одним з учасників, а можливо, й організаторів Поліського лозового козацтва. З'ясувати що-небудь про діяльність В. Загакайла на Сумщині наразі не вдалося. Знаємо тільки, що у 1943–44 рр. він був організаційним референтом Дрогобиччини і загинув у червні 1944 р. в бою з німцями і власівцями.

Отже, до кінця 1941 р. одна з похідних груп дісталася Сумщини. Тут було закладено осередок ОУН(б), який спочатку нараховував 8 чоловік. Про це повідомляли “Вісті інформативної служби ОУН”, ч. 7-9 за 1942 р.

Учасник ще однієї похідної групи, яка рухалася за маршрутом Київ – Вороніж, Михайло Кудла, також займався організацією націоналістичного руху в Сумах. До міста були скеровані й деякі члени північної похідної групи: Іван Кошин, Григорій Очуй, Василь Войнарович та інші³.

Пізніше, коли бандерівське підпілля на Сумщині вже сформувалося, його посилили членами ОУН Вінниччини. Нещодавно професор В. Сергійчук віднайшов документ, який це засвідчує. Серед підпільників, скерованих на територію Сумської області, зокрема були:

Бойко – Яворів Василь, родом зі Стрийщини, близько 30 років. Від липня 1941 р. до серпня 1942 р. був провідником у Вінницькій області. Звідти переведений на Сумщину для організації підпілля, де наприкінці 1942 р. був розстріляний гестапо в обласній тюрмі. Давній член ОУН, в'язень польської тюрми, учасник похідних груп.

Петерзіль Євгенія, родом з Тернополя, приблизно 25 років. В'язень польської тюрми в Тарнові, учасниця похідних груп. Від липня 1941 р. до серпня 1942 р. легально працювала керівником “Суспільної опіки” у Вінниці. Член обласного проводу, провідник вінницької жіночої мережі. Улітку 1942 р. разом з обласним провідником Бойком перекинута на

² Сергійчук В. *Діяльність підпілля ОУН на Сході України // Визвольний Шлях*. – 1995. – Ч. 8. – С. 965-971.

³ Відновлення Української держави в 1941 році. *Нові документи і матеріали*. – К.: Українська видавнича спілка, 2001. – С. 112-113.

Сумщину, де була заарештована й розстріляна гестапівцями у сумській в'язниці наприкінці 1942 р.⁴

Відомо, що з Євгенією Петерзіль співпрацював редактор часопису "Вінницькі вісті" студент Нюфенко. Інші джерела опосередковано вказують на те, що й він був учасником оунівського підпілля на Сумщині⁵.

Побоюючись українського визвольного руху, гітлерівці розгорнули терор проти його діячів, засиляли своїх агентів – завербованих місцевих запроданців. Однак українські націоналісти продовжували боротьбу. Так, у донесенні від 24 травня 1943 р. нарком державної безпеки УРСР Савченко повідомляв: "Ряд джерел і захоплених нами документів свідчить про те, що, незважаючи на масові репресії німців серед оунівців, зокрема серед прихильників Бандери, останні не тільки не згорнули своєї діяльності, а навпаки, перейшовши в підпілля, значно посилили її"⁶.

Є дані, згідно з якими восени 1942 р. Іван Климів – "Легенда" вислав на Сумщину Т. Теодора – "Хмеля", завданням якого було допомогти групі ОУН, що утворилась як відгалуження однієї з похідних груп. Останню звістку від нього брат отримав у травні 1943 р., після чого зв'язок перервався⁷.

На теренах Сумської області націоналісти проводили активну пропагандистсько-просвітницьку та організаційну роботу, допомагаючи населенню не тільки вижити, а й не втратити надії на звільнення України від німецько-нацистських та московсько-комуністичних загарбників.

На початку грудня 1942 р. німці викрили в Сумах потужний осередок ОУН. Про це свідчить донесення про збори в міській комендатурі:

"12 грудня 1942 р.

Суми

Політична ситуація

Рух опору української інтелігенції стає все більш агресивним. СД розкрило нитки, що вели аж до Києва, до централі руху Бандери. Дотепер заарештовано обласного провідника Сапуна, двох районних провідників і 38 членів ОУН. Керівники школи перекладачів організують мережу ОУН (рух Бандери) і добирають людей, яких потім представляють як осіб, гідних довіри німецької влади...

Театральні трупи ведуть нелегальну пропаганду. Їхні дії та розмови важко проконтролювати. Згідно з деякими чутками, ОУН має намір будувати в Конотопі фабрику боєприпасів. Центр ОУН – у Києві. ОУН

діє за принципом кілець. Можна бачити зовнішнє кільце, але серцевина залишається недосяжною"⁸.

З інших джерел (спогади свідків та довідки з архіву Управління Служби Безпеки України в Сумській області від 14.09.1993 р. за № 4233) стало відомо, що в період німецької окупації Семен Семенович Сапун, директор приватної гімназії, керував сумською організацією ОУН, яка діяла під прикриттям "Просвіти". У жовтні 1942 р. його та інших керівників обласного проводу ОУН німці заарештували й після жорстоких катувань розстріляли.

На сьогодні встановлено, що до війни С. Сапун був учителем фізики 4-ої школи м. Суми. Він народився 1893 р. в селі Попівка Карлівського району Полтавської області. У 1930-тих рр. учителював у Путивлі. У 1938 р. був репресований як член СВУ⁹. З початком німецької окупації йому вдалося організувати "Просвіту", під опікою якої діяла школа перекладачів, українська гімназія, школа художньої вишивки. Збори "Просвіти" проходили у приміщенні театру ім. Т. Шевченка, директором якого був Єпіфанов. У школі перекладачів, розташованій у будинку колишнього банку "Україна" на Червоній площі (тоді Українській площі), відбувалася підготовка підпільників ОУН. С. Сапун влаштовував на роботу в ці установи членів бандерівського підпілля під виглядом викладачів. Так, наприклад, згідно з документами школи художньої вишивки її штат складався з 46 чоловік, за свідченнями ж колишніх учнів, там було троє – четверо вчителів¹⁰. Учасниками згаданої підпільної групи були також режисер сумського театру Яків Васильович Шовкун-Дунайський (народився 1887 р. у с. Василівка Сумського району) та виходець із Західної України Михайло Степанович Козацький. У приміщенні школи збиралося багато людей. Тут обговорювали плани діяльності, готували листівки. За наказом Проводу по області було відряджено людей із завданням організувати підпільні осередки в районах.

Архівні документи розповідають, що після арешту націоналісти були розстріляні і спалені на подвір'ї сумської в'язниці в лютому 1943 р.:

"У лютому місяці 1943 р., покидаючи Суми, німці зігнали всіх заарештованих (близько 650 чоловік) у ями двох овочесховищ, замкнули двері овочесховищ, відчинили отвори й почали кидати туди ручні гранати, потому вилили в ті ж отвори гарячу рідину й підпалили, у результаті чого всі люди, які там знаходилися, згоріли живцем.

⁴ Шлях перемоги. – 2000. – Ч. 18. – 11 травня. – С. 8.

⁵ Алетіано-Попівський Є. З ідеєю в серці – зі зброєю в руках. – Лондон.: Українська видавнича спілка, 1978. – С. 33.

⁶ Сергійчук В. Наша кров на своїй землі // Альманах гомону України. – 1993. – С. 107-108.

⁷ Макар В. Бойові друзі. Т. 1. – Торонто: Гомін волі, 1980. – С. 84.

⁸ Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні. – Париж – Нью-Йорк – Львів, 1993. – С. 596-597.

⁹ В застінках Сумського НКВС // Сумський вісник. – 1942. – 7, 17, 19 червня.

¹⁰ Державний архів Сумської області (далі – ДАСО). – Ф. Р. 2002. – Оп. 1. – Спр. 4. – Арк. 3.

Серед тих, хто згорів, були такі мешканці м. Суми: фельдшер 2-ої міської поліклініки Долгополов, фельдшер залізничної станції Суми Гузик, директор школи № 18 Саленко, учитель однієї зі шкіл Сапун і багато інших¹¹

Деяким учасникам цієї підпільної групи вдалося врятуватись, але не всім: Шовкун-Дунайський був заарештований 29.09.1945 р. органами НКВД і засуджений за ст. 54-1а, 54-10 ч. 2, 54-11 КК УРСР на 15 років таборів (звільнений 1954 р., помер на поселенні у м. Ташкент).

Та, незважаючи на всі заходи, гестапівцям не вдалося виявити і знешкودити всю організацію. Уже 30 жовтня 1943 р. старший помічник начальника політичного відділу Центрального штабу партизанського руху полковник Конкін доповідав: “Протягом трьох місяців ідуть арешти (німцями) членів ОУН. Заарештовано близько 3000 осіб. З них у Сумській області – 280 чоловік. Серед заарештованих багато вчителів. У Сумській області заарештували керівників ОУН: заступника Сумського бургомістра Седененка, бургомістра Краснопільського району і колишнього головного бухгалтера Краснопільського млина Мірошниченка, головного інспектора школи Сасуніна, Погляділова і Сонулю, які в Західній Україні організували повстання проти Червоної Армії. Заарештовано 4 перекладачів Краснопільського і Сумського комендантів з української поліції”¹².

Крім зазначених у документі осіб, до краснопільського осередку ОУН належали також учителі Чепурний і Волхов. Вони розповсюджували бандерівські видання “Україна в боротьбі”, “За Самостійну Україну” та ін.

На Роменщині член похідної групи “Остап” також організував підпілля ОУН. Його учасниками були Володимир Мазур, письменники Леонід Полтава, Михайло Чигирин¹³.

На Лебединщині тільки актив ОУН налічував близько 50 осіб¹⁴.

Гадаємо, що промовисті факти, наведені в цих документах, спонукають до ретельнішого дослідження націоналістичного руху на теренах Сумщини. Цінним джерелом інформації можуть бути документи культурних, освітніх, кооперативних установ, де активно працювали члени оунівського підпілля. Відомо, наприклад, що під час німецької окупації в Охтирці діяла філія харківської “Просвіти”, тісно пов’язана з ОУН(б)¹⁵. Завдяки зусиллям обласної організації підпільні осередки

ОУН були утворені й у деяких селах районів. Зокрема в Улянівці Білопільського району підпільну групу очолював С. Олійник. Є відомості про те, що на терені області діяли не тільки підпільні структури ОУН, а й окремі підрозділи УПА.

Навесні 1942 р., після II Конференції ОУН, сотник Р. Шухевич вислав двох старшин – пор. Василя Сидора і пор. Юліана Ковальського – в розвідку по північних областях України з наміром підшукати місця для військових баз ОУН¹⁶. Ще раніше серед оунівських старшин зародився план утворення повстанських відділів на півночі України, в чернігівських лісах¹⁷. У київському обласному проводі ОУН теж підтримували думки про те, що втікачів (колишніх офіцерів ЧА) слід скерувати на Чернігівщину для організації повстанських відділів¹⁸. У зв’язку з цим повідомлення гестапо про план бандерівців щодо створення в Конотопі фабрики зброї виглядає досить правдоподібно. Адже така фабрика могла б обслуговувати групу УПА-Схід, яка пізніше перейшла Дніпро, осівши в чернігівських лісах.

У другій половині 1943 р. з групи УПА-Південь командира “Енея” були виділені курені “Негуса” і Мажа для підкріплення загонів, які вже діяли на сході¹⁹. Улітку 1943 р. з Волині в рейд на північно-східні землі (Вінницька, Київська, Чернігівська обл.)²⁰ вирушила військова частина УПА під командою “Верещаки” і “Євгена”. У лісах Чернігівщини на межі з Сумською областю ці загони поповнювались місцевим населенням, яке радо вітало повстанців, долучаючись до боротьби проти гітлерівців. Маловивченим залишається бойовий шлях “Чернігівської січі” – українського повстанського формування, яке 1943 р. приєдналося до УПА. Заслуговує на увагу і діяльність партизанського загону, що воював під гаслом: “Проти Гітлера і Сталіна”. У березні 1942 р. його ліквідувало з’єднання Федорова²¹.

Варто відзначити, що на Київщині та Чернігівщині, за даними архівів КДБ, на одного радянського партизана припадало спочатку 10 українських. Люди інстинктивно йшли в загони до тих, хто перший організував боротьбу проти нацистів. Причому близько 10 % місцевого населення вступали до УПА з ідейних переконань, а решта – аби воювати проти німців. Швидкий наступ ЧА у 1943 р. не дав змоги організації зміцнити існуючі підрозділи, тому й після повторної більшовиць-

¹¹ ДАСО. – Ф. Р. 2191. – Оп. 1. – Спр. 102. – Арк. 13в.

¹² Центральний державний архів громадських об’єднань України (далі – ЦДАГО України). – Ф. 62. – Оп. 1. – Спр. 182. – Арк. 114.

¹³ Мазур В. Ми плакали віру у визволення України. – Львів: Місіонер, 2000. – С. 90.

¹⁴ ДАСО. – Ф. Р. 29. – Оп. 1. – Спр. 27. – Арк. 129–130.

¹⁵ Коваль М. Просвіта в умовах “нового порядку” (1941–1944 рр.) // Український історичний журнал. – 1995. – № 2. – С. 37–42.

¹⁶ Бедрій А. ОУН і УПА. – К., 1999. – С. 13.

¹⁷ Мудрик-Мечник С. Шляхами підпілля революційної ОУН. – Львів: Універсум, 1997. – С. 91.

¹⁸ Там само. – С. 83.

¹⁹ Літопис Української Повстанської Армії. – Торонто, 1978. – Т. 1. – С. 25–26.

²⁰ УПА в світлих документах з боротьби за Українську Самостійну Соборну Державу (1942–1943). – Видання ЗЧ ОУН. – 1957. – С. 70.

²¹ Енциклопедія Українознавства. – Париж – Нью-Йорк, 1955. – С. 2935.

кої окупації вони діяли розпорошено²². 17.07.1945 р. на шляху Бахмач – Конотоп один із таких загонів УПА затримав поїзд репатріантів з Німеччини, яких під охороною везли в радянські концтабори. Під час перестрілки повстанців із конвоєм в'язні розбіглися²³. Цей епізод показує, що сталінській тиранії не вдалося вбити в серцях північних українців прагнення до незалежності.

Діяльність бандерівського підпілля у нашому краї непокоїла органи НКДБ. Тому ще у 1943 – 1944 рр. на Східній Україні почали створювати мережу “лже-ОУН”. На думку радянських керівників, це давало можливість, з одного боку, виявити давніх членів і прихильників ОУН, яких не вдалося викрити радянським спецслужбам; з іншого боку, ліквідувати націоналістичний елемент, залучаючи його в організацію, а згодом знищуючи або використовуючи для агентурної розробки. На сході України було створено фіктивний провід ОУН та ряд регіональних осередків. Таким чином на 5.03.1944 р. на території Сумської області було виявлено чотири осередки ОУН, заарештовано 18 учасників і двох оголошено в розшук²⁴.

У структурах ОУН та УПА активно працювали й ті наші земляки, яких доля закинула в західні області України. Ось ще один приклад:

“Іванов Микола Васильович, родом з Сумщини, с. Низи, інженер-землемір, був членом ОУН, потім старшиною УПА орієнтовно в 1941 – 1944 рр., псевдо “Омельченко”, викладач підпільної школи стрільців УПА, що знаходилась в с. Космач, або Жаб’є Івано-Франківської області. Його близьким товаришем по зброї був провідник “Борис”, родом з Галичини. Серед знайомих “Омельченка” дружина пам’ятає: вчителя “Галайду” (УПА), “Степового” (УПА, родом із Запоріжжя), “Лісового” (УПА), “Максименка”, який у свій час повідомив у Полтаву, де тоді мешкала сім’я Іванова, що “Омельченко” вбитий. Загинув “Омельченко” орієнтовно в с. Брустури Яблунівського району Станіславської (тепер Івано-Франківської) області. Цю звістку передав дружині провідник “Борис”. Точного місця поховання не назвав. Хто його вбив, обставини не відомі. Мабуть, енкаведисти зуміли знищити підпільну школу УПА, де працював “Омельченко”.

Як пригадає дружина “Омельченка”, приблизно влітку 1952 або 1953 року газета “Известия” повідомила про те, що “Омельченко” загинув на Волині. Чи це той “Омельченко”, чи який інший? Як він там опинився? Невідомо. Пізніше жінка пригадала, що ця школа УПА могла знаходи-

тись в с. Завоєли Космацької сільради Івано-Франківської області, де він перебував, якщо бути точним, у 1943 році, а загинув нібито у 1944 р.

Його дружина, п. Безрук Діна Єлисеївна, має двох доньок, які проживають в Ужгороді та Узбекистані. Її мета – знайти могилу свого чоловіка – вояка УПА, і вклонитися прахові²⁵.

Тривалий час стверджувалося, що в Українській Повстанській Армії (УПА) були тільки уродженці західних областей України. Аналіз же документів свідчить, що в лавах цього війська воювали представники всієї України. Серед численних документів ОУН-УПА, які захопили енкаведисти, збереглося 7 папок із картотеками вояків УПА (всього на 1305 осіб). Звичайно, переважна більшість цих людей – із Західної України. Але з-поміж них понад 300 осіб – вихідці з інших регіонів України і навіть Росії, Молдови, Білорусі, Узбекистану та Казахстану. З Луганської області, наприклад, – 11 осіб, з Дніпропетровської – 17, з Харківської – 8, із Запорізької – 4, Київської – 9, Полтавської – 7. Різко виділяються Чернігівська та Сумська області. Так, із Чернігівської області нараховується 99 вояків, із Сумської – 79: від Кролевецького району (особливо із сіл Бистрик, Обтове, Спаське) на півночі до Лебединського на півдні. До УПА вони потрапляли зазвичай після оточення, німецького полону. Інший шлях – втеча під час вивезення на роботу до Німеччини. По-різному складалася їхня доля потім. Про більшість із цих людей рідні й досі нічого не знають. Може, відгукнеться хтось із друзів по боротьбі? Тож подаємо списки бійців УПА – уродженців Сумщини (праворуч вказано дату переходу до УПА):

Бораннік Яків - “Дубовенко”, с. Андріяшівка Глинського району; РА	1.01.1944 р.
Близнюк Микола - “Керець”, с. Устинка Буринського району; РА	1.01.1944 р.
Баклан Сергій - “Горобець”, с. Нова Гребля Глинського району; РА	1.01.1944 р.
Горобець Микола - “Железняк”, с. Вовківці Роменського району; РА	1.01.1944 р.
Демидовський Іовлій - “Орілець”, м. Глинськ; РА	1.01.1944 р.
Дроб’язко Андрій - “Степаненко”, м. Лебедин; РА	10.12.1943 р.
Діхнич Іван - “Тайовий”, с. Василівка Глинського району;	1.01.1944 р.
Дзюба Григорій - “Тупало”, с. Успенка Буринського району	1.01.1944 р.
Засипкін Олександр Іванович - “Барандюг”, м. Лебедин; РА	1.01.1944 р.
Захарченко Іван - “Ольвач”, м. Лебедин; РА, авіакулеметник	
Забарний Василь - “Дуля”, с. Бистрик Кролевецького району	16.12.1943 р.
Кривенко Ілля - “Чайка”, с. Божок Кролевецького району	28.11.1943 р.
Кусенко Савка - “Ластівка”, с. Спаське Кролевецького району; РА	28.11.1943 р.
Короткий Григорій - “Повар”, с. Обложки Глухівського району; РА	28.11.1943 р.
Комищенко Максим - “Соколеник”, с. Обтове Кролевецького р-ну; РА	16.12.1943 р.
Кот Микола - “Ватров”, с. Бистрик Кролевецького району	16.12.1943 р.
Карпенко Іван - “Дятел”, с. Велика Сагарівка Буринського району	1.01.1944 р.

²⁵ Хто пам’ятає Іванова? // Самостійна Україна. – 1993. – Ч. 28. – 22 листопада. – С. 3.

²² Бутко С. Багряними шляхами // *Голос України*. – 1993. – 19 березня. – № 51 (551). – С. 13.

²³ Там само. – С. 13.

²⁴ Білас І. Репресивно-каральна система в Україні. 1917 – 1953: Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз. – К, 1994. – Кн. 1. – С. 360-367.

Карпов Микола Іванович - "Буйний", м. Охтирка; РА	1.01.1944 р.
Колашник Микола - "Правдік", с. Межирич Лебединського району; Р	1.01.1944 р.
Колін Василь - "Дубовик", с. Духанівка Буринського району	1.04.1944 р.
Каплун Дмитро Іванович - "Яровий", с. Андріяшівка Глинського району	1.01.1944 р.
Касян Григорій - "Явір", с. Погребки Кролевецького району	29.11.1943 р.
Коваленко Федір - "Орік", с. Локня Кролевецького району; РА	29.11.1943 р.
Касяненко Микита - "Заєць", с. Обтове Кролевецького району	24.11.1943 р.
Кусенко Микола - "Хвиля", с. Спаське Кролевецького району; РА	28.11.1943 р.
Крамар Олексій Федорович - "Купчик", с. Межирич Лебединського району; РА	1.01.1944 р.
Карпенко Петро - "Палайниця", с. Бобрік Лебединського району; РА, піхотинець	6.12.1943 р.
Кот Федось - "Кравченко", с. Бистрик Кролевецького району	16.12.1943 р.
Ледвішка Федір - "Жвавий", с. Бистрик Кролевецького району	29.11.1943 р.
Лисуха Микола - "Діброва", с. Обтове Кролевецького району; РА	28.11.1943 р.
Ледик Павло - "Белкін", с. Спаське Кролевецького району	28.11.1943 р.
Литвинов Ігор - "Яструб", с. Нечаївка Буринського району; РА	1.01.1944 р.
Марченко Павло - "Вишня", с. Волошинівка Глинського району; РА	1.01.1944 р.
Маринцов Євген - "Хома", м. Білопільля	20.09.1943 р.
Мироненко Михайло - "Андрій", с. Володимирівка; РА	6.12.1943 р.
Мартиненко Микола - "Громкий", с. Великий Вистороп; РА, снайпер	8.12.1943 р.
Мирошніченко Іван - "Синиця", с. Жуківка Буринського району	1.01.1944 р.
Мосієнко Григорій - "Діброва", с. Бистрик Кролевецького району	29.11.1943 р.
Марченко Петро - "Бистрик", с. Бистрик Кролевецького району	29.11.1943 р.
Мороз Микола - "Сокіл", с. Бистрик Кролевецького району; РА, шофер	28.11.1943 р.
Мироненко Федір - "Орел", с. Бистрик Кролевецького району	28.11.1943 р.
Марченко Василь - "Травкін", м. Глинськ; РА	1.01.1944 р.
Мороко Олександр - "Соловей", м. Глухів; РА	16.12.1943 р.
Очкал Степан - "Корченко", с. Ярославець Глухівського району; РА	28.11.1943 р.
Орланський Порфир - "Феодосій", м. Кролевець	28.11.1943 р.
Павличенко Олекса - "Жигарьов", с. Ракитне Дубов'язівського району; РА	1.01.1944 р.
Пророка Петро - "Іваненко", м. Лебедин; РА	10.12.1943 р.
Пиво Олекса - "Голка", м. Тростянець	1.01.1944 р.
Петух Микола - "Синьопуп", м. Кролевець; РА	28.11.1943 р.
Пилипенко Григорій - "Соловей", с. Положки Глухівського району; РА	28.11.1943 р.
Проноза Василь - "Зимовець", с. Спаське Кролевецького району	28.11.1943 р.
Проноза Антон - "Зінченко", с. Спаське Кролевецького району	28.11.1943 р.
Піскун Олексій - "Сліпий", с. Локниця; РА	24.11.1943 р.
Передерій Іван - "Сокіл", с. Мутин; РА	29.11.1943 р.
Пушкар Григорій - "Синиця", с. Дубов'язівка; РА	1.01.1944 р.
Розанов Ігор - "Чорноблук", с. Хоминці Глинського району	1.01.1944 р.
Рилач Олександр - "Распутін", с. Обтове Кролевецького району; РА	28.11.1943 р.
Райденко Семен - "Чорноморець", с. Шилівка Буринського району	1.01.1944 р.
Радченко Олексій - "Бойок", м. Глухів; РА	21.12.1943 р.
Соловийов Григорій - "Коришук", с. Нечаївка Буринського району	1.01.1944 р.
Соловийов Микита Васильович - "Тис", с. Нечаївка Буринського району; РА	1.01.1944 р.
Стеценко Олекса - "Дубенко", с. Левченки Роменського району	1.01.1944 р.

Скоробагатко Василь Андрійович - "Бура", с. Яблочне Охтирського району; РА	1.01.1944 р.
Сирота Віктор - "Розбийгора", с. Довгополівка Роменського району	1.01.1944 р.
Сомок Григорій - "Сліпий", с. Божок Кролевецького району	28.11.1943 р.
Слюсар Микола - "Кравчук", с. Бистрик Кролевецького району; РА, кіннотник	16.12.1943 р.
Соловийов Олександр Степанович - "Кальченко", с. Нечаївка Буринського району;	
Сушко Петро - "Сокіл", с. Дубинка Дубов'язівського району	1.01.1944 р.
Тищенко Микола - "Індуктор", с. Ревки; РА	8.12.1943 р.
Тупотілов Тимофій - "Роман", с. Терни Улянівського району; РА	27.11.1943 р.
Харчук Степан - "Козувенко", с. Землянка Глухівського району	16.12.1943 р.
Холодзон Микола - "Губенко", с. Спаське Кролевецького району; РА	28.11.1943 р.
Шевель Павло - "Сокіл", с. Берца Глухівського району; РА	16.12.1943 р.
Школа Пилип - "Шкода", с. Спаське Кролевецького району	28.11.1943 р.
Штика Пилип - "Лук'яненко", с. Успенка Буринського району; РА	1.01.1944 р.
Шевченко Григорій Іванович - "Ворона", с. Андріяшівка Глинського району	1.01.1944 р.
Щербань Антон - "Бугук", с. Спаське Кролевецького району	28.11.1943 р.
Щербань Іван - "Ковельський", с. Спаське Кролевецького району	27.11.1943 р.
Юрченко Микола - "Діброва", с. Анастасівка Глинського району	1.01.1944 р. ²⁶

Вдалося знайти відомості про долю одного з цих бійців – Іллю Крищенка ("Чайка") із с. Божок Кролевецького району. Свій бойовий шлях у лавах УПА почав у Рівненській області. Пізніше, у 1948 р., був засуджений до 25 років концтаборів за участь у загонах УПА, що діяли на території Сумщини. Покарання відбував у селищі Кадикган на Колимі, де й помер від сухот у 1954 р. Про це повідомив киянин Денисенко І. В.

Різними шляхами потрапляли мешканці Сумщини до УПА. У січні 1944 р. поблизу с. Збитень на Берестейщині "кілька десятків українських поліцаїв Сумської області перейшли на бік УПА. Цю акцію проводив чотовий "Денис" і політвиховник "Безталаний"²⁷. Є підстави вважати, що цими сумчанами були курсанти школи поліції в Клевани. 25 квітня 1944 р. під час гурбеньського бою УПА проти військ НКВД і РА велика група бійців – уродженців Сумщини і Чернігівщини чинила героїчний опір більшовицьким танкам, забезпечивши прорив на буцанському напрямку²⁸.

Поповнювали загоны УПА й ті сумчани, які брали участь у Карпатському рейді Ковпака. Командир IV ВО поручник Іван Бутковський згадував, що під час боїв у Карпатах у вересні 1944 р. до його відділів прийшло багато східняків-ковпаківців, у тому числі командир штабної роти Ковпака. Ці події відбувалися на Коломийщині, у районі Чорного лісу під Станіславовом²⁹.

²⁶ Сергійчук В. В. УПА – вся Україна // Військо України. – 1993. – Ч. 6 (квітень). – С. 74-84.

²⁷ Скорупський М. Туди, де бій за волю. – Лондон – Париж, 1989. – С. 217.

²⁸ Марчук І., Тищенко О. Гурби: квітень 44-го. – Рівне: Перспектива, 2002. – С. 43.

²⁹ Літопис Української Повстанської Армії. – Т. 19. – С. 20.

Уже після війни, в липні 1947 р., на територію Іршавського району Закарпатської області прибула боївка ОУН з Дрогобиччини. Очолював її сумчанин Сергій Кривошипин. Радянським органам безпеки вдалося заарештувати п'ятьох членів боївки, а також дев'ятьох активних спільників із числа місцевих жителів. На жаль, ні про групу, ні про її провідника більше нічого не відомо³⁰.

Останнім часом вдалося розшукати документи, які свідчать про те, що наші земляки брали участь у боротьбі УПА не тільки на західних землях України, а й безпосередньо на території Сумщини. У секретних донесеннях Конотопського міського відділу МГБ Конотопському райкомові КП(б)У за березень 1948 р. повідомлялося: “На території Конотопського та Кролевецького районів тривалий час діяла терористична банда УПА. Основним кублом цієї банди було с. Озаричі, оскільки в селі Озаричі жили й переховувалися ватажки банди УПА, брати ЛУЗАНИ”³¹. З іншого документа відомо, що у березні 1948 р. брати Олександр та Іван Лузани зі своїм загоном здійснювали напади на радянські установи, розташовані в Конотопському і Кролевецькому районах Сумської області та Коропському районі Чернігівської області. “Причому під час нападів на культурні об'єкти, як-от: клуби та ленінські куточки, контори колгоспів та сільрад, знищували портрети керівників партії й радянського уряду та революційні плакати...”³². В іншому повідомленні говорилося, що в селі Попівка Конотопського району діяв загін під керівництвом братів Тимофія і Григорія Супрунів³³.

Спираючись на ці та деякі інші документи, можна стверджувати, що протягом 1947 – 48 рр. у селах Бочки, Попівка, Озаричі, Тулушка, Спаське (нині – Ленінське), Козацьке, Любитово велася справжня партизанська боротьба проти московсько-більшовицьких окупантів під ідеологічними гаслами ОУН-УПА. Підпільники не обмежувалися суто терористичними акціями. Вони проводили і широку пропагандистську діяльність: “Останнім часом у с. Козацькому сильно активізувалася підпільна робота антирадянського елемента. З'явилася маса листівок, що закликають до зриву роботи в колгоспах, захищають висланих дармоїдів, і як факт, 23.05 у колгоспі “Спільна нива” ніхто не з'явився на роботу. РК КП(б)У просить терміново вжити заходів щодо викриття антирадянського підпілля й покарати винних”³⁴.

Очевидно, між повстанськими загонами Сумщини та командуванням УПА існував більш-менш регулярний зв'язок, що дозволяло передава-

ти накази та пропагандистські брошури, наприклад “За що бореться Українська Повстанська Армія?”

“ 26.06.48 р.

Начальникові МГБ м. Конотоп
підполковнику т. Онищенко

При цьому додаю отриманий сьогодні райздороввідділом у жовтому конверті лист – к/р відозву й програму УПА. Для вжиття оперативних заходів”³⁵.

Документальні джерела, використані в цій статті, лише поверхово висвітлюють боротьбу за УССД на Сумщині. Що ж до більш детального вивчення тієї драми, яка розігралася на Сумській землі в повоєнні роки, то тут суттєво допомагають краєзнавчі дослідження. Так, житель села Ярове (Погребки) Кролевецького району Яковина В. Г. повідомив, що в селі Мутин цього району протягом 1947 – 48 рр. діяла боївка ОУН, яка мала на озброєнні 12 кулеметів, міномет. До 1947 р. подібна група існувала в Лебединському районі. Під час одного з боїв біля с. Лифине оточені військами НКВД упівці підірвали себе гранатами.

Восени 1949 р. відбувся один з останніх рейдів УПА на Сумщину. Загін чисельністю приблизно 25 чол. увійшов до села Погребки. Вояки мали ППШ-41, кулемет із диском. Місцева населення було приємно здивоване тим, що бійці, попросивши їсти, заплатили гроші. Переночувавши, загін за тривою вирушив у напрямку с. Ярославець. Дорогою упівців перехопили відділи НКВД на машинах. Приймавши нерівний бій, повстанці загинули. На жаль, поки що не вдалося знайти місця поховань героїв, загиблих в обох сутичках.

Недавно знайдено відомості про діяльність у 1946 – 1947 рр. загонів УПА, які, за спогадами міліціонерів, прибули на Сумщину із Західної України. Це, зокрема, загін Миколи Цуба, який діяв на території Недригайлівського і Роменського районів і мав у своєму складі 14-16 осіб. Він знищував партійно-колгоспний актив, вів роз'яснювальну роботу. Для боротьби з ним було створено оперативну групу ББ на чолі з підполковником міліції Юсфін, який був відомий ще з 1920-х рр. як спеціаліст у галузі різних провокацій проти повстанського руху. 19 грудня 1946 р. повстанці прийняли нерівний бій у селі Коровинці Недригайлівського району. Командир загону М. Цуб загинув, інших заарештували. Міліція захопила багато зброї, 3 друкарські машинки, 75 тисяч націоналістичних листівок.

Зовсім невелика група УПА під керівництвом братів Семенцових діяла на Глухівщині. Згодом вона поширила свою діяльність на Путивльський та Шалигинський райони. Відомо, що 30 травня 1947 р. відбувся

³⁵ ДАСО. – ФР. 42. – Оп. 1. – Спр. 302. – Арк. 83.

³⁰ Ситник О. УПА і Закарпаття // *Визвольний шлях*. – 1998. – Кн. 4. – С. 460.

³¹ ДАСО. – Ф. Р. 42. – Оп. 1. – Спр. 302. – Арк. 52.

³² Там само. – Арк. 25.

³³ Там само. – Арк. 121-121зв.

³⁴ Там само. – Арк. 73.

останній бій упівців із міліцією, який тривав понад 4 години. Частина бійців загинула, іншим вдалося вийти з оточення. Остаточно міліція ліквідувала цю групу восени 1948 р.

Найбільший резонанс мали події в Кролевецькому районі. Загін М. Дулі, який прибув з Волині, здійснював успішні напади на колгоспи, сільради, використовуючи при цьому лісисто місцевість. У травні 1946 р. під час засідання сільради с. Поділки, на якому обговорювався план поширення внутрішньої позики, партизани відкрили по активістах вогонь, убили секретаря парторганізації. Про це стало відомо Хрущову, який особисто контролював операцію проти повстанців³⁶.

Свідчення міліціонерів великою мірою суб'єктивні й потребують звернення з архівними документами. Тільки тоді ці спогади зможуть стати серйозною джерельною базою для вивчення боротьби загонів УПА на північно-східних теренах нашої Батьківщини.

Наведені в нашій статті факти – це лиш невелика частка відкриттів у галузі дослідження українського визвольного руху на Сумщині, проте й вони дають підставу пишатися своїм краєм і його славними синами.

³⁶ Соколов Г. *Обеспечение безопасности граждан в первые послевоенные годы // Служение народу. – 1967. – № 11.*

ФАЛЕРИСТИКА

ВІТАЛІЙ МАНЗУРЕНКО

ЮВІЛЕЙНА ВІДЗНАКА “50 РОКІВ НОРИЛЬСЬКОГО ПОВСТАННЯ”

Ювілейні та пропам'ятні відзнаки, пов'язані з національно-визвольними змаганнями нашого народу у XX столітті, зайняли гідне місце серед великого масиву вітчизняних військових нагород. На початковому етапі розвитку української фалеристики усі військові нагороди, крім відзнак УПА¹, впроваджувалися в життя після закінчення бойових дій. Це було пов'язано з тим, що в бойових умовах не вистачало часу для остаточної розробки та затвердження самої нагороди. Готувалися проекти, писалися статuti до багатьох відзнак, та лише деякі з них були затверджені в післявоєнний час. Ці нагороди стали окрасою не тільки української, але й світової фалеристики. Серед них такі, як орден (Лицарів) Залізного хреста армії Української Народної Республіки, орден (Хрест) Симона Петлюри, Хрест Легіону Українських Січових Стрільців, Бойовий хрест Українських Січових Стрільців, медаль до 10-тої річниці відбудови Української Держави та багато інших.

Після проголошення у 1991 році незалежності України з'явилося чимало ювілейних та почесних нагород. Серед них, зокрема, відзнаки, приурочені до 50-тої й 60-тої річниці створення УПА² і до 50-річчя УГВР, нагорода “За заслуги в боротьбі за волю України”, почесний орден “Січовий хрест” та інші.

12 травня 2003 року, напередодні відзначення 50-тої річниці Норильського повстання, провід Львівського обласного товариства політичних в'язнів і репресованих заснував ще одну ювілейну відзнаку – “50 років Норильського повстання”.

Саме повстання відбулося 1953 року. Після смерті Сталіна майже в усіх таборах політв'язні піднялись на боротьбу проти радянського режиму. Свою непокору вони виражали масовими страйками, що подекуди переросли у повстання. Арештанти не забували наказ Проводу ОУН продовжувати боротьбу за волю України й інших поневолених народів скрізь і за будь-яких обставин. Це був перший випадок в історії СРСР,

¹ Манзуренко В. *Нагороди УПА // Армія безсмертних / Ред. В. В'ятрович, В. Мороз. – Львів, 2002. – С. 53-67.*

² Його ж. *Ювілейна відзнака, присвячена 60-річчю створення УПА // Український визвольний рух – Львів, 2003. – Зошит 1. – С. 172 -175.*